

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Kış / Winter Sayı/Issue: 46
Sayfa / Page: 369-381

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 01.11.2019
Kabul/Accepted: 18.11.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**AFGANİSTAN’DA TALİBAN
SONRASI SOSYAL DEĞİŞİM***

***SOCIAL CHANGE AFTER
TALIBAN IN AFGHANISTAN***

Prof. Dr. Mehmet KÖÇER

Süleyman Demirel Üniversitesi

Eğitim Fakültesi

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ORCID: 0000-0003-2794-7483, mehmetkocer@sdu.edu.tr

Öz

Afganistan, Sovyet işgali nedeniyle 1980’li yıllarda sürekli olarak dünya kamuoyunun gündeminde yer almıştır. Ülkede, Sovyet işgalinin son bulduğu 1989 yılından itibaren ise yeni bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, dünya kamuoyunda ismi az bilinen Taliban’ın yükselişi ve ülke yönetimini ele geçirmesi, Afganistan tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren de ülkenin ismi bu kez ABD ile anılmaya başlanmıştır. Taliban yönetiminin sebep olduğu büyük yıkım ve devamında ABD’nin 11 Eylül saldırıları sonrası başlattığı askeri müdahale, ülkede onarılması zor siyasi, sosyal ve ekonomik travmalar oluşturmuştur. Afganistan’ın bugün içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların temelinde eğitim alanında yaşanan problemlerin olduğu kabul edilebilir. Afganistan dünya kamuoyunda saygın bir pozisyon alacaksa bunu iyi bir eğitim sistemi sayesinde yaşayacağı değişim ile başarabilecektir.

Afganistan’da 2001 yılında kız çocukları okula dahi gidemiyordu; 2016 yılına gelindiğinde ise okullarda yaklaşık 3,1 milyonu kız olmak üzere toplam 9,7 milyon civarında kayıtlı öğrenci bulunmaktadır. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen eğitim, sağlık, ekonomi ve demokratikleşme konularında ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Bu bağlamda, Afganistan’ın içerisinde bulunduğu sosyal problemler bu başlıklar ekseninde ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, sosyal değişim, eğitim, demokratikleşme, sağlık.

* Bu çalışma, 27-28 Kasım, 2017 tarihlerinde Eskişehir’de düzenlenen “Uluslararası Türkiye-Afganistan İlişkileri Sempozyumu”nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Abstract

Afghanistan was constantly on the agenda of the world public opinion in the 1980s due to its social occupation. A new process has started since the end of the Soviet invasion in 1989. During this period, the rise of the lesser-known Taliban in the world public opinion and the seizure of the country administration by them became an important turning point in the history of Afghanistan. The name of Afghanistan with the USA has begun to be mentioned since September 11, 2001. Upon being Taliban regime's great destruction, the USA's military intervention initiated following the September 11 attacks, in the country, created political, social, and economic traumas, which are difficult to repair. The basis of political, social, and economic problems that Afghanistan faces today can be considered as problems in the field of education. If Afghanistan is to gain a respectable position in the world public opinion, it will be possible only by a change by means of a good education system.

In 2001, girls could not even attend to school in Afghanistan. However, in 2016, there were around 9.7 million registered students in schools, of which 3.1 million were girls. Despite all these positive developments, there are serious deficiencies in education, health, economy, and democratization. In this context, the social problems of Afghanistan have been dealt with in the centerline of these headings.

Keywords: Afghanistan, Taliban, social change, education, democratization, health.

Giriş

Toplumsal değişme, toplumun her alanında zaman içinde meydana gelen farklılaşmaları ifade eder. Toplumsal değişme, toplumun yapısında kurum ve kurallarında, kurumlar arası ilişkilerdeki başkalaşma ve farklılaşmadır. Toplumsal değişme farklı hız ve boyutlarda da olsa her toplumda gözlenen ve o toplumun bütün kurumlarını etkileyen bir süreçtir. Toplumsal değişme kuşkusuz toplumun her kademesinde aynı zamanda ve hızda gerçekleşmemektedir. Değişme ya planlı ya da tamamen tesadüfi olabilir. Ayrıca her toplumun değişmeye karşı koyan güçleri bulunur. Töre ve gelenekler bu güçlerin başında gelmektedir. Töreler en kutsal değerleri temsil ettiği için bu direnç sıralamasında öncü rolü oynamaktadır. Görenekler ise töreler kadar dirençli olmadıkları için değişmeye daha açıktırlar. Özetle her toplum daima değişim geçirmekte ve bu değişim kesintisiz bir süreç olarak aynı anda, farklı alanlarda ve birbirleriyle ilişkili olarak hızla devam etmektedir (Erol, 2010: 110).

Afganistan'da Taliban sonrası meydana gelen değişimi incelerken konuyu toplumsal değişmeye etki eden faktörlerden belki de en önemlilerinden kabul edilebilecek olan eğitim, ekonomi, demokratikleşme ve sağlık alanındaki gelişmeler ışığında ele aldık.

Diğer yandan, Taliban sonrası sosyal değişimi doğru bir şekilde irdelemek için Taliban'ın iktidara gelişi ve iktidardan uzaklaşmasını da içeren tarihi süreci kısaca ele almakta fayda olduğunu düşünmekteyiz. Genel olarak tarihine bakacak olursak Afganistan'ın imparatorluklar mezarlığı olduğunu görmek mümkündür. Yakın tarihte bile İngiltere, Rusya ve hatta ABD gibi büyük devletler Afganistan'da benzer kaderi yaşamışlardır. Büyük Britanya'dan bağımsızlıklarını aldıkları 1919 tarihi Afganlılar için savaşların son bulması anlamına gelmemiştir. Çünkü Aralık 1979'da Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiş ve Afgan halkının büyük mücadelesi sonrasında Kızıl Ordu 15 Şubat 1989 tarihinde Afganistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Sovyetlere karşı verilen mücadelede büyük bir bedel ödendiği halde ne yazık ki savaş yine son bulmamıştır. Boyut değiştiren çatışmalar 2001 yılına kadar devam etmiştir. Çünkü Eylül 1996 yılında Taliban güney Afganistan'ı, sonra da başkenti ve büyük illeri kontrolü altına almıştır. Taliban'ın temel politikası Afganistan'ın tek bir etnik yapının denetimi altında yer almasıydı. Bu doğrultuda mücadele sırasında ülkenin farklı bölgelerinde Peştun olmayan özellikle Orta ve Kuzey Afganistan'daki etnik unsurlara yönelik bir temizlik hareketine girişilmiştir.

Taliban uluslararası düzeyde üç ülke Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından desteklendiği kabul edilmektedir. Kesin olan bir şey vardır ki Pakistan, Taliban'ın ortaya çıkışında ve iktidara gelmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla ABD'nin, Pakistan'ın Taliban'ı desteklediğini bildiğini söylemek hatta Taliban'ın ilk başta Afganistan'da iktidara gelmesine olumlu baktığını da ifade etmek çok da yanlış bir tespit olmayacaktır.

11 Eylül saldırıları Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan ve Orta Asya politikalarını genişletmesine hatta yön vermesine zemin hazırlamıştır. Nitekim saldırıların ardından ABD'nin hedefindeki ilk ülke Afganistan olmuştur. ABD ve müttefik orduları büyük bir hava saldırısı ve askeri harekâtla 17 Kasım 2001 tarihinde Afganistan'da iktidarı elinde bulduran Taliban yönetimini devirmiştir. Taliban'ın devrilmesinin ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1378 sayılı kararı gereğince, Afganistan'da yeni hükümet oluşumunun çerçevesi çizilmiş ve eski diplomat El Ahdar El-İbrahimi, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin özel temsilcisi olarak atanmıştır. Ardından istikrarı sağlamak amacıyla Afganistan ile Birleşmiş Milletler arasında yapılan anlaşma sonucunda NATO öncülüğünde barış gücü (ISAF) askerleri bu ülkeye yerleşmeye başlamışlardır (Karaağaçlı, 2013: 1).

Taliban rejiminin devrilmesinden önce, Birleşmiş Milletler tarafından Aralık 2011 tarihinde Afganistan'da bir hükümet kurmak için Bonn

anlaşması yapılmıştır. Bonn sürecinde BM gözetiminde dört Afgan siyasi grup ile müzakereler gerçekleştirilmiştir. Başta Taliban ve Hizb-i İslami gibi radikal militan gruplar olmak üzere Afganistan'daki bazı taraflar Bonn sürecine iştirak etmemişlerdir. Sonuç olarak dört grubun mutabık kaldığı Kuzey İttifakı ABD'nin onayı ile gerçekleşmiştir. Kuzey İttifakı, Peştun olmayan üç ana etnik gruptan oluşmaktadır. Bunlar Hazara, Tacik ve Özbeklerdir. Tacikler bu üç ana etnik grup içerisinde kilit pozisyona hâkim olmuşlardır. Süreçte yer almayan diğer kuzey ittifak grupları ve Peştunlar mücadeleye başlamışlardır. Bonn anlaşması ile geçici bir hükümet kurulması imkânı bulunmuştur (Arslan, 2015: 325).

Hamid Karzai öncesinde, Roma delegasyon lideri ve bir Özbek olan Abdul Sattar Sırat seçimde katılımcıların ismi üzerinde en çok anlaşıkları kişi olmuştur. Ancak daha sonra bir Afganistan gerçeği olan Peştunluk kavramının önemi hatırlanmış ve Hamid Karzai atanmıştır. Geçiş hükümeti sürecinde de anayasa ve hükümetin oluşumu konuları etnik tartışmalar kapsamında devam etmiştir. Sonuç olarak Peştunlar cumhurbaşkanlığını tercih etmiş ve Peştun olmayan etnik kökene başbakanlık pozisyonunu uygun görmüşlerdir. Ocak 2004 tarihinde bu anayasa Loya Jirga tarafından onaylanmıştır. Anayasanın onayından sonra Afgan hükümeti ve uluslararası toplum ülkenin modern tarihinde ilk seçimin yapılması için harekete geçmişlerdir. Afgan halkı, Ekim 2004'te ülke genelinde, uluslararası gözlemciler tarafından da takip edilen demokratik bir seçim yapmaya çalıştı. Gerçekleştirilen bu seçimde ülke genelinde güvenlik sorunu olmasına rağmen kadınların seçime katılım oranı dikkat çekici olmuştur. Ülkede belediyeler ve yerel yönetimler için seçime gidilmesi gerekirken Karzai bu pozisyonları büyük oranda mevcut kanunlara tamamen aykırı olarak çevresinin memnuniyetini sağlamak için kendi denetiminde atama yolu ile doldurmuştur (Arslan, 2015: 328).

Nitekim Afganistan'da farklı etnik gruplar olmasına rağmen devletin siyasi yapısı 1747 yılından günümüze kadar sürekli tek bir etnik grubun kontrolünde olmuştur. Ülkeyi yöneten egemen güç Peştunlardır. Bu durum, Tacikler ve diğer etnik grupların marjinalleşmesine sebep olan sonuçlar doğurmuştur. Bu konuda 2001'den sonra da çok değişen bir şey olmamakla birlikte, 2001 Bonn Anlaşması ile ülke yönetimi otuz bakanlığa bölünmüş ve farklı etnik gruplar da yönetime dâhil edilmeye çalışılmıştır.

Karzai'den sonra iktidarın demokratik yolla değişmesi ile cumhurbaşkanı olarak seçilen Ghani, yönetimi başbakan olarak Dr. Abdullah Abdullah ile paylaşmaya başlamışlardır. Ghani ve Abdullah arasındaki bu iktidar paylaşımı sonuçta başarılı olursa yeni hükümetin meşruiyeti güçlendirilmiş olacaktır. Ancak Ghani ve Abdullah arasındaki bu işbirli-

ği bozulursa farklı bölgesel ve etnik güçler devreye gireceğinden ülkede yeniden ciddi gerilim ve çatışma ortamını beraberinde getirmiş olacaktır. Çünkü Ghani, çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu güney bölgesini temsilen iktidarda bulunurken Abdullah destek tabanının çoğunluğunu Taciklerin oluşturduğu kuzey bölgesini temsil etmektedir.

Sosyal değişim sürecini inceleyeceğimiz Afganistan, uluslararası müdahaleden sonra ve hatta bugün dahi dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olmaya devam etmektedir. Ülke hâlâ güvensizlik, uluslararası terörizm ve uyuşturucu gibi konularda ciddi sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bugün Afgan halkı, ülkelerinin geleceği konusunda çok umutlu olmasalar dahi Taliban dönemi ile mukayese edildiğinde olumlu anlamda önemli oranda değişim yaşandığını söylemek mümkündür. Bu değişim süreci eğitim, ekonomi, modernleşme, demokratikleşme ve sağlık başlıkları altında incelenebilir.

Eğitim

Taliban yönetiminden sonra Afgan eğitim sisteminde meydana gelen değişimler gözlemlendiğinde ülkenin en büyük başarı öykülerinden birinin bu alandaki gelişmeler olduğu söylenebilir. 2001 yılında okullarda kayıtlı sadece bir milyon erkek öğrenci varken kız çocuklarının okula gitme imkânı olmamıştır. 2012 yılına gelindiğinde okullarda yaklaşık 2,9 milyonu kız olmak üzere toplam 7,8 milyon kayıtlı öğrenci olduğu görülmektedir. Ancak bütün bu olumlu sayısal verilere rağmen hâlâ birçok yerde çadır gibi çok olumsuz ortamlarda eğitim verilmeye çalışılmaktadır.

Afganistan'da eğitim alanında yaşanan geri kalmışlık Habibullah Han'dan itibaren her dönemde hissedilmiş, iç savaş ve Taliban dönemi dışında iyileştirme arayışı yaşanmıştır. 2001 sonrası yapılanma sürecinin üzerinde durduğu hususlardan biri de eğitim olanaklarının iyileştirilmesi ve nitelikli insan gücünün oluşturulması gayretidir. Bu bağlamda dışarıdan danışmanlar getirilmiş, kız okulları açılmış, yurtdışına öğrenci gönderilmiştir (Arslan, 2015: 331). 2013 yılında %39'u kız olmak üzere öğrenci sayısı 8 milyona yükselirken, 2007'de 110 bin olan öğretmen sayısı da aynı dönemde 187 bine çıkmıştır. Bu olumlu gelişmenin daha dikkat çeken tarafı ise bu öğretmenlerin %32'sinin kadın olmasıdır. Ortaokul öğrenci sayısı 2001'de 10 bin iken 2013'te 266 binin üzerine çıkmıştır. 2001'de 8 bin olan yükseköğretim öğrenci sayısı 2013'te 132 bine yükselmiştir. 2003 sonrası on yılda eğitim olanaklarında yaşanan bu niceliksel gelişmeye rağmen ülke nitelikli insan gücü bakımından henüz yeterli seviyede değildir. Ülkede, 16 yaş ve üzeri her dört erkekten sadece biri okuma yazma bilmekte veya bir okuldan mezun durumdadır. Özellikle yurtdışına eğitim maksatlı gönderilen öğrencilerin büyük bölümü ülkesine geri dönmemekte,

geri dönenler ise liyakat yerine kayırmacılığın ön planda olduğu sistemde yeteneklerini kullanabilecekleri bir göreve gelememektedirler. Hazaraların son dönemde eğitimin önemini diğer etnik gruplara nazaran daha çok içselleştirmiş olduklarını söylemek mümkündür. Ancak Hazaralar Şii olduklarından toplumda ikinci sınıf olarak kabul edildiklerinden çoğunlukla beden işlerinde çalıştırılmışlardır. Son dönemlerde bu kesimin genç nesli bilişim ve teknoloji alanlarında aldıkları eğitimle ülke yönetiminde etkili yerlere gelmeye başlamışlardır. Öğretmen ve okul sayısında artış yaşanmasına rağmen okulların büyük kesiminde temel eğitim araç gereçleri sınırlı miktarda bulunmaktadır. Öğretmenlerin nitelik bakımından yetersizliğinin yanı sıra eğitimde en önemli problemlerden biri de eğitimin düalist yapısıdır. Yani bir tarafta modern eğitim olanaklarıyla temel bilimler alanında eğitim alan ve bakış açısını modern dünyaya çeviren bir kesim yetiştirilmeye çalışılırken diğer tarafta köy mollaları tarafından geleneksel yöntemlerle dar dünya görüşüne sahip bir nesil yetiştirilmektedir. Ülkede modern eğitim olanaklarından çoğunlukla Tacik, Özbek, Türk ve Hazaralar yararlanırken, Peştunlar genellikle geleneksel yöntemlerle eğitim görmektedir. Bu durum etnik gruplar arasında zaten var olan gerilimin artmasına neden olmaktadır (Arslan, 2015: 332).

Taliban iktidarda olduğu dönemde kız eğitim kurumlarını yasaklamışken, Taliban sonrası Afgan hükümetleri kadın eğitimine önemli ölçüde öncelik vermeye başlamışlardır. Çok önemli bir gelişme olarak Afgan anayasanın 43. maddesi ile kız çocuklarına ve kadınlara eğitim hakkı verilmiştir. Afgan Eğitim Bakanlığı tarafından 2007’de hazırlanan bir değerlendirme raporunda, Afgan kızlarının %40’ının ilkokulu bitirdiğini ancak bunların sadece %5’inin ortaokulu bitirebildiği belirtilmiştir. Eğitim alanındaki bütün bu olumlu gelişmelere rağmen bugün Afganistan’daki yetişkin okuma yazma oranlarına bakıldığında bu sonuçların dünyadaki en düşük oranları teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim 14 yaşın üstündeki kadınların yalnızca %12,6’sı ve erkeklerin %23,5’i okuma yazma bilmektedir. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen ülkedeki yoksulluk, erken evlilik, emniyetsizlik, eğitilmiş kadın öğretmenin eksikliği ve kız okullarının sınırlı sayıda olması gibi etkenler kızların eğitim almalarını daha da zorlaştırmaktadır (Khan, 2012: 5).

Taliban sonrası Afganistan eğitimine genel olarak bakıldığında, Taliban rejimi altında olduğu döneme göre çok daha iyi durumdadır. Bugün, milyonlarca kız öğrenci ilk ve ortaöğretim okullarına devam ederken önemli oranda bir kız öğrenci de yükseköğrenim kurumlarına gitme imkânı bulabilmiştir.

Ekonomi

Ülkede uzun yıllar boyunca devam eden savaş ortamı sosyoekonomik yapıyı büyük ölçüde tahrip etmiştir. Afganistan bugün ekonomik olarak dünyanın en geri kalmış ülkelerden birisidir. Nitekim Afganistan, 2010 yılı verileri esas alındığında, Bangladeş ve Sri Lanka'nın da altında yer alarak Asya ülkeleri arasında kişi başına düşen gayrisafi millî geliri en düşük olan ülke olmuştur. Afganistan nüfusunun üçte ikisini oluşturan 20 milyon insanın günlük 1,5 doların altında bir gelirle yaşamını idame ettirmeye çalıştığı tahmin edilmektedir (Özer ve Atvur, 2010: 276). Afgan halkının %36'sının yoksul olduğu, bu oranın kırsal kesimlerde göçebe halk için %36 -%54 arasında değişim gösterdiği ancak şehirlerde %29 ile nispeten daha düşük olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca ülke nüfusunun %78.6'sının geçim kaynağı tarımdır. Bu olumsuzluklara karşın, Afganistan, doğal kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Dünya Bankası 1986 Raporuna göre Afganistan, dünyada yeraltı kaynakları açısından en zengin ülke olarak gösterilmektedir (Yoldaş, 2007: 3).

Bütün çeşitlendirme çabalarına rağmen günümüzde Afganistan'ın en büyük ihracat kaynağı hâlâ afyondur. Afganistan dünya afyon üretiminin neredeyse tamamına yakınını üretmektedir. Nitekim 2013 yılında dünya üretilen afyonunun %90'ını Afganistan üretmiştir. Afganistan'dan tüm dünyaya yapılan afyon ticaretinin yıllık hacmi 40 milyar dolar civarındadır. Yönetimi küresel sermaye patronlarının elinde olan bu 40 milyar dolarlık cironun çok küçük bir kısmı, ancak 5 milyar doları, Afganistan'a geri dönmekte ve ancak 1 milyar doları haşhaş üretiminden başka geçim kaynağı olmayan köylüye intikal etmektedir. Afyon üretiminin yoğun olduğu bölgeler, uluslararası toplumun istediği uyuşturucuyu alternatif geçim kaynağı haline getirmiştir. Bu afyon üretim alanlarının Peştunların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde olması sürpriz değildir. Çünkü Afgan hükümeti serbest-afyon için çoğunlukla Peştun bölgelerine destek verirken diğer azınlık bölgelerine bu imkânı vermemiştir.

Afganistan'ın diğer ihracat ürünleri ise yaş meyve, fındık ve el yapımı yün halılardır. Buna karşılık ithalat ürünlerinde makine, gıda, tekstil ve petrol ürünlerinin öne çıktığını söylemek mümkündür. Afganistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke %26'lık oranla ABD'dir. Bu oranı %17 ile Fransa ve Pakistan izlemektedir. Hindistan ise %16'lık oranla Afganistan ihracatı için önemli bir ülke konumundadır. İthalatta ise Afganistan'la en yüksek ticaret hacmini elinde bulunduran ülke, %27'lik oranla, Pakistan'dır. Pakistan'ı %12 ile Güney Kore, %8 ile Japonya, %5 ile ABD ve %4 ile Kenya takip etmektedir.

Afganistan sahip olduğu büyük enerji potansiyelini savaşlar nede-

niyle değerlendirilememiştir. Bu enerji potansiyeli, 1980'li yıllarda SSCB tarafından yapılan hesaplamalara göre, 95 milyon varillik petrol, 140 milyar m³ doğalgaz ve 73 milyon tonluk kömür rezervine denk gelmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda Amerikalı uzmanların tespitlerine göre ülkenin enerji kaynaklarının SSCB tarafından yapılan hesaplardan 10 kat daha fazla olduğu belirtilmiştir. Afganistan dünyada enerji kullanımının en düşük olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Nitekim Dünya Bankası verilerine göre Afgan nüfusun sadece %28'i ulusal elektrik şebekesine bağlıdır. Bu olumsuz verilere rağmen Afganistan'ın, kullanılmamış önemli oranda zengin maden rezervlerine sahip olduğu söylenmektedir. Ancak bu madenlerin kullanılmaması doğal olarak, ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Afganistan'ın doğal kaynakları üzerinde, uzun yıllar devam eden savaşlar nedeniyle henüz kapsamlı bir araştırma yapılamamıştır. Bu duruma rağmen Afganistan'ın yeniden yapılandırılması sürecinin sona ermesi durumunda, ülkenin doğalgaz kaynaklarından yılda 330 milyon dolar gelir elde edebileceği tahmin edilmektedir (Yoldaş, 2007: 8). Afyon üretiminin ticari ürün olarak yaygınlık kazanması, savaşın finansmanında eroin ticaretinden gelen gelirin kullanımı, Afganistan'ı uyuşturucu ticaretinde önemli bir merkez hâline getirmiştir (Atacan, 2008: 39).

Ülkede güvenliğin sağlanması ekonomik faaliyetleri artırmanın yanı sıra insan gücünün ve yerli sermayenin dışarı akışını önleyecektir. Ayrıca bu durum yabancı sermayeyi çekecek ve yoksulluğu önemli ölçüde azalmasını sağlayacaktır. Dahası, kırsaldan kente göçü önleyerek zaten yoksulluk içinde yaşayan kent sakinleri üzerindeki baskıyı azaltacaktır. Bu çerçevede hükümete düşen önemli bir görev de bu amaç doğrultusunda ülkeye geliş sağlanan dış yardımların büyük ölçüde halka yeni iş olanakları sağlayacak alanlar da kullanılmasını sağlamadır (Arslan, 2015: 316).

Demokratikleşme

İngiltere'den bağımsızlığını kazandıktan sonra, sık sık sekteye uğramakla birlikte, Taliban yönetimine kadar Afganistan'da nispeten devamlılığı olan bir modernleşme ve demokratikleşme gayreti olmuştur (Özer, vd. 2010: 271). Taliban rejiminin yıkılmasından sonra demokratikleşme sürecinin bir çabası olarak siyasi partilerin kurulması tekrar gündeme gelmiştir. Ancak ABD'nin müdahalesi sonrasında oluşturulan bu yeni yapıda, Peşuların, Taliban ile birlikte yönetimden uzaklaştırma çabası iç dinamikleri temelden etkilemiştir (Arslan, 2015: 328).

Afganistan konusunda Aralık 2001'de yapılan BM görüşmeleri sonucunda yayımlanan Bonn Deklarasyonu'na dayanarak oluşturulan ISAF, güvenli bir ortam yaratmak ve Afganistan'ın yeniden inşasına destek ol-

mak amacını taşımıştır. İSAF başlangıçta yalnızca Kabil ve çevresinin güvenliğinden sorumluyken 13 Ekim 2003 tarihli 1510 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı ile İSAF'ın görev alanı tüm ülkeyi kapsar hâle getirilmiştir. Bu düzenleme ile ülkenin yeniden inşası ve diğer bütün alanlarda gelişmelere uygun ortam sağlanması amaçlanmıştır (Özer vd. 2010: 272). 2001 Bonn Sözleşmesi ile Batılı değerler olan demokrasi, çoğulculuk ve sosyal adalete ilaveten İslam dininin gerekleri tasdik edildikten sonra liberal ve anayasal demokrasiye geçiş amaçlanmıştır. Bu çerçevede tek ordu, insan haklarına saygı ve kadın haklarına saygı konuları yeniden yapılanma kapsamına dâhil edilmiştir. Ayrıca 22 Aralık 2001 ile 13 Temmuz 2002 arası dönemde ülkeyi yönetecek bir geçici yönetimin teşkili kararlaştırılmıştır. 11 Haziran 2002'de Kabil'de, Afgan aşiretlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan Loya Jirga (Büyük Meclis), toplantıda Karzai'yi devlet başkanı seçmiştir. Karzai'nin devlet başkanı olması ve devlet başkanı olduktan sonraki uygulamaları ülkede yeniden Peştunların yönetiminde egemen güç olmasını sağlamıştır. Nitekim Karzai, kabinesinde Kuzey İttifakı temsilcilerine ağırlık vermiştir. Bonn Sözleşmesi'nde belirlenen yol haritası çerçevesinde, ülkenin siyasi gelişimini, özel mülk ve piyasa ekonomisinin tesis edilmesini, kadınlara siyasi katılma hakkı tanınmasını içeren anayasa Loya Jirga tarafından onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Loya Jirga'da üzerinde uzun süre tartışmaların olduğu ve sonunda uzlaşma sağladığı anayasa, Taliban sonrası ilk anayasa olması ile büyük öneme sahiptir. Yeni anayasa içerdiği düzenlemeler bakımından modern bir görüntü çizmektedir. Anayasanın öncelikli vurgusu; Afganistan'ın bağımsız, üniter ve bölünmez bir İslam Cumhuriyeti olduğudur. Ancak bununla birlikte İslami kurallar, anayasada geçerli değildir. Nitekim aynı zamanda, diğer dinlere de özgürlük tanınmıştır. Bununla birlikte İslam'ın esaslarına aykırı hiçbir kanunun olamayacağı açıkça belirtilmiştir. Evrensel insan haklarına saygı başlangıçta belirtilen hususlardandır. Yasama, yürütme ve yargı erkleri ayrılmış, yargının bağımsızlığı ifade edilmiştir.¹ Afganistan'da Taliban sonrası oluşturulan bu yeni yapı bir yarı başkanlık sistemini çağrıştırmaktadır. Nitekim buna göre yürütme erki cumhurbaşkanı başkanlığındaki bakanlardan oluşurken cumhurbaşkanı, Afganistan İslam Devleti'nin başıdır. Cumhurbaşkanı anayasada belirlenen sınırlamalar dâhilinde yasama, yürütme ve yargı alanında yetki sahibidir ve en fazla iki dönem seçilebilmektedir (Arslan, 2015: 327). Loja Jirga'da devlet başkanına, dolayısıyla Hamid Karzai'ye geniş yetkiler tanınması yoğun tartışmalara neden olmuştur. Ancak uzun tartışmalara neden olan bu konu üzerinde sonuçta uzlaşmaya varılmıştır.

Demokrasi kültürünün olmaması, izole edilmiş yapı ve kıt kay-

¹ <https://www.dw.com/tr/afganistan%C4%B1n-yeni-anayasas%C4%B1-onayland%C4%B1/a-2527138> (Erişim Tarihi: 1.11.2019)

nakların paylaşımına dayalı nedenlerle, Afgan toplumunda uzlaşma kültürü gelişmemiştir. Bunun bir sonucu olarak da küçük anlaşmazlıklar büyük çaplı çatışmalara neden olabilmektedir. Kişiler arası veya aşiretler arası anlaşmazlıklar şiddet uygulanarak veya rüşvet verilerek çözülme yoluna gidilmektedir. Ülke nüfusunun %75-80'i kırsalda yaşamakta olup kırsaldan kente göç de birçok ülkede görüldüğü gibi sanayileşmenin bir sonucu değildir. Ayrıca kentler, nüfusu kendisine çekecek bir sanayi altyapısına da sahip değildir. Kent merkezlerine yönelik nüfus hareketliliğinin temelinde güvenlik endişesi yatmaktadır (Arslan, 2015: 314).

Sağlık

Afganistan'da sağlık hizmetlerinde, beslenme ve temiz suya ulaşma konusunda imkânlar oldukça sınırlı düzeydedir. Ayrıca yaşam süresi, sağlık hizmetlerine ulaşma, aşılama kapsamı, beslenme, ölüm oranı gibi bütün sağlık göstergeleri bölge ülkelerinin gerisindedir. Sağlık alanında insan kaynaklarının yetersizliği temel sorundur. Sağlık elemanı dağılımı da bir bölgeden diğerine büyük farklılıklar göstermektedir ve en büyük yoğunluk Kabil şehir merkezinde bulunmaktadır. Afganistan'da sağlık hizmetlerinden yararlanma oranı, bölge ülkeleri ile kıyaslandığında, çok düşüktür. Birçok sağlık merkezi, hem ekipman hem de eleman açısından yetersizdir.

Afganistan'da, yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen Taliban sonrası dönemde sağlık alanında önemli gelişmeler olduğunu da görmek mümkündür. Örneğin Afganistan'da 2004 yılında yapılan bir çalışmaya göre ülkede ortalama yaşam süresinin 42 yıl olduğu tespit edilmiştir. Çocukların %25'inin beş yaşından önce öldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca ortalama 100.000 canlı doğumun gerçekleştiği süreçte yaklaşık olarak 1.600 kadının hayatını kaybettiği tespit edilmiştir. Buna karşın yakın dönemde yapılan yeni bir araştırma ortalama yaşam süresinin 62 yaş olduğu ve çocukların sadece %10'unun beş yaşından önce öldüğünü göstermektedir. Anne ölüm oranı, %80 düşerek 100.000 canlı doğumda 327'ye düşmüştür. Ülkede yeni yolların yapılması, uluslararası destekle inşa edilmiş klinik ve hastanelere erişimi nispeten kolaylaştırmıştır. Afgan hükümeti, kadınların sağlık hizmetlerinden yararlanmasını öncelikli hedeflerinden birisi hâline getirmiştir (Khan, 2012: 6).

Sağlık alanında, olumlu anlamdaki bütün ilerlemelere rağmen, zorluklar da devam etmektedir. Afganistan'da yapılan çalışmalara göre, kadınlarda genellikle folik asit ve demir eksikliği bulunmaktadır. Yoksulluk yüzünden kadınların günlük beslenmelerinde meyve ve sebze yeterince yer almamaktadır. Mevcut olumsuzluklardan kaynaklı olarak Afgan kadınları hipertansiyon, demir eksikliği ve anemi gibi sağlık sorunları ile

karşı karşıya kalmaktadır. Afganistan'da çok yüksek bir oran olarak dikkat çekmektedir. Kadınların ortalama altı veya yedi çocuğa sahip oldukları bu durum, doğal olarak, büyük oranda sağlık risklerini beraberinde getirmektedir. Buna ek olarak, coğrafi yapıdan kaynaklanan sorunlar da bulunmaktadır. Nitekim dağlık alanlarda ikamet eden kadınlar da dâhil olmak üzere bazı Afganlar, yoğun kar yağışı nedeniyle yılın tamamında veya bir kısmında sağlık kuruluşlarına erişememektedirler (Khan, 2012: 6). Bütün olumlu gelişmelere rağmen beş yaşın altındaki çocuk ve anne ölüm oranları hâlâ ciddi seviyelerde seyretmektedir. Dünyada çocuk felcinin olduğu ülkelerden biri olan Afganistan'da aşı kampanyaları ile bu tehlikenin ortadan kaldırılması yolunda yoğun gayret gösterilmektedir.

Sonuç

İşgalin ardından uzun bir zaman geçmesine rağmen bazı önemli kentler dışında Afganistan'da devlet hâkimiyetinin tam olarak sağlandığını söylemek mümkün değildir. Özellikle güney, güneydoğu ve iç kısımlarda birçok kasaba, köy ve kırsal bölge hâlen Taliban güçlerinin, farklı düzeyde de olsa, hâkimiyetindedir. Büyük kentlerin en güvenli bölgeleri dâhil olmak üzere her an Taliban veya başka diğer silahlı örgütlerin saldırılarına maruz kalabilecek bir ortamın bulunması, bunca yıldır hedeflenen güvenlik ve istikrarın sağlanmamış olduğunu göstermenin yanı sıra zihinlerde soru işaretleri de oluşturmaktadır. Bu durum da göstermektedir ki günümüzde Afganistan, hâlâ Taliban'a karşı oldukça savunmasız ve güvensiz durumdadır. Nitekim ülkede sürekli meydana gelen çatışmalarda çok sayıda asker ve polis yanı sıra bu çatışmalar esnasında çok sayıda sivil de hayatını kaybetmekte veya yaralanmaktadır (Maley, 2010: 875). Ayrıca Taliban'ın Afganistan'da olası yeni bir hâkimiyeti sonrasında eski alışkanlıklarına geri dönme ihtimali oldukça yüksektir (Brahimi, 2010: 19).

Afganistan, öncelikle bölgede sağlam diplomasi bağları kurmalı ve zaman kaybetmeden titizlikle uluslararası sahada kendi rotasını belirlemelidir. Bu yeni dönemde Afganistan hem güvenlik ve hem de ekonomik anlamda bölgesel uzlaşma çabası içinde olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda Çin, Hindistan ve Rusya gibi bölgenin üç temel gücü ile aktif bir diyalog içerisinde bulunmalıdır. Bu arada bu ülkelerin her birinin Afganistan'da çatışan çıkarılara sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Ayrıca bu ülkeler için Afganistan'daki istikrarsızlığın büyük bir kaynak, bir şans oluşturduğu unutulmamalıdır.

Bundan sonraki dönemde Afganistan'ın kendi ayakları üzerinde durabilmesi için daha fazla uluslararası ve bölgesel ekonomik, siyasi ve askeri desteğe ihtiyacı vardır. Uluslararası toplumdan istediği desteği alabilmek için güvenilir müttefik olduğunu kanıtlamak zorunda kalacaktır.

Kabil'deki yeni hükümetin önceliği iç istikrardır ve bu da dışarıdan ve iç-riden gelebilecek tehlikelere karşı ülkenin korunması için birliğin sağlanmasıyla gerçekleşecektir. Afganistan'ın, komşuları ve ortakları tarafından ciddiye alınması gerekmektedir. Mevcut hükümet başarılı olmak istiyorsa bir yandan ülkede, barış ve istikrarın önünde engel oluşturan terör ve irtica ile mücadele ederken diğer yandan da ekonomik reform için ulusal bir uzlaşma oluşturmak zorundadır.

Sonuç olarak, Afganistan'a gelen uluslararası aktörlerin tamamı, Afgan halkının acısını, onlarla herhangi bir şekilde empati kurma gereği duymaksızın, sadece bu ülkeyi sömürmeye çalışmışlardır. Bu ülkeye geliş nedenleri ne olursa olsun bugün, Afganistan'da demokrasi ve istikrar, dolayısıyla sosyal değişim, ABD ve ittifak kuvvetlerinin desteklerine bağlıdır. Bu güçler, uzun vadede gelişim ve yeniden yapılanma sürecine katkıda bulunmalıdır. Özellikle birleşmiş milletlerin ülkedeki rolüne devam etmesi gerekmektedir. Çünkü özellikle Pakistan ve İran, Afganistan içindeki unsurları (Taliban, Tacik, Şii) manipüle etmekten vazgeçmeyeceklerdir. Sonuçta Afganistan, ABD ile iyi ilişkilerine devam ederken diğer bölgesel unsurları da göz ardı etmemeli hatta İran ve Pakistan'a alternatif bir güç olarak Hindistan'la olan ilişkilerini önemsemelidir.

Gelinen noktada Amerika'nın isteğiyle Afgan hükümetiyle Taliban arasında müzakereler devam etmektedir. Ancak bugün sorulması gereken, aslında cevabı da dünya kamuoyu tarafından bilinen soru, *Afganistan'da amaç üzüm mü yemektir? Bağcı mı dövmektir?* olmalıdır. Ne yazık ki ABD ve Batılı müttefikleri tarafından Afganistan'da hem üzüm yendi hem de bağcı dövüldü. Gelinen nihai aşamada madem Taliban'la masaya oturulacaktı, Taliban'a tavizler ve ödünler verilecekti, neden bu kadar masum insanın ölümüne sebep olundu? Neden zaten yoksullukla boğuşan bu ülkede taş taş üstünde bırakılmayıp bu ülke harabeye çevrildi?

Kaynakça

- Afganistan'ın yeni anayasası onaylandı. (2004, 26 Ocak). *DW Haber* Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/afganistan%C4%B1n-yeni-anayasas%C4%B1-onayland%C4%B1/a-2527138>
- Amiri, R., Hunt, S. and Sova, J. (2004). Transition Within Tradition: Women's Par The Taliban's Evolving Ideology. *Sex Roles*, 51 (5-6), 283–291.
- Arslan, M. (2015). Abdurrahman Han Reformlarından 2015'e Afgan Modernleşmesi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 309-336.
- Atacan, F. (2008). Radikal İslam'ın Küresel Bir Tehdite Dönüşüm Süreci:

- Afganistan Deneyimi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 32- 49.
- Brahimi, A. (2010). The Taliban's Evolving Ideology. Erişim Adresi: <http://www.lse.ac.uk/Globalgovernance/Publications/Workingpapers/Wp022010.Pdf>
- Erol, N. (2011). Toplumsal Değişme ve Eğitim: Temel İlişkiler, Çeliřkiler, Tartışmalar. *Gazi Akademik Bakış*, 5 (9), 109-122.
- Karaağaçlı, A. (2013). Afganistan Barışa Ne Kadar Yakın? <http://www.bilgesam.org/incele/1100/-afganistan-barisa-ne-kadar-yakin-/#.XdEuY1czaUk>
- Khan, A. (2012). Women&Gender in Afghanistan. *Afghanistan Resource Desk Woman&Gender*, 1-5. http://www.Operationspaix.Net/Data/Document/6969~V~Women_And_Gender_in_Afghanistan.Pdf
- Maley, W. (2011). Afghanistan: An Historical and Geographical Appraisal. *International Review Of The Red Cross*, 92 (880), 859-876.
- Özer, S., Uysal, O. C. ve Atvur, S. (2010). NATO ve AB'nin Değişen Güvenlik Stratejilerinin Afganistan Örneğinde Deęerlendirilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (19). 257-285.
- Yoldaş, M. A. (2007). Afganistan'ın Sosyal, Kültürel Ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler EĐ Dergisi*, (13). 1-11.